

Бойчук Ю.М.

судовий експерт,

Львівський науково-дослідний

експертно-криміналістичний центр МВС

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ЕМОЦІЙНИХ РЕАКЦІЙ ТА ПСИХІЧНИХ СТАНІВ

Для теорії та практики судово-психологічної експертизи емоційних реакцій та психічних станів – актуальною є розробка методики проведення діагностичного дослідження впливу будь-якого емоційного стану на свідомість підекспертного. В результаті дослідження складається експертний висновок, який за рішенням суду може бути використаний як доказ та психологічна підстава для пом'якшення кримінальної відповідальності (стан «сильного душевного хвилювання»). Нестача знань про юридично значущі емоційні стани, про механізм їх виникнення, ступінь впливу на психіку та специфіку протікання, а також можливості об'єктивної діагностики призвели до необхідності доповнити розробки та напрацювання, саме у експертній діяльності психолога.

Отже, об'єктом дослідження у судово-психологічній експертизі є психічна діяльність осіб у юридично значущих ситуаціях, зокрема

обвинувачених та потерпілих. Слід зазначити, що на сучасному етапі розвитку психологічної науки, виділені, крім фізіологічного афекту, й інші емоційні стани (емоційне збудження, емоційне напруження), що також суттєво впливають на свідомість і поведінку людини. У зв'язку із тимчасовим характером цього емоційного стану, його вираженою суб'єктивністю та особливою складністю протікання (типова/атипова специфіка протікання) для його діагностики має бути створена спеціальна розширена методика проведення психологічних експертиз емоційних реакцій і психічних станів, що гарантує об'єктивність та достовірність дослідження. Отримані результати, відображені у висновку експерта, мають бути науково-обґрунтованими, переконливими та зрозумілими будь-якому учаснику кримінального процесу.

Наприклад, апробована методика судово-психологічної експертизи емоційних станів стресу та фрустрації (автори Т. В. Савкіна, Т. М. Єгорова, О. А. Герасименко та ін.) видана Національним науковим центром «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», потребує введення розширеної класифікації юридично релевантних емоційних станів, зокрема включення фізіологічного та кумулятивного афекту, гострого горя та пристрасті, стану ревності та тривоги, як конфліктних станів, а також різних типів фрустрації. Деякі експерти наголошують на тому, що до юридично релевантних емоційних станів, окрім перерахованих, належить також посттравматичний стресовий стан [1, с. 25]. У правовому полі ці дефініції є важливими для зняття протиріч у психологічному тлумаченні юридичних понять, для наповнення їх адекватним психологічним змістом та критеріями, встановлення яких, також має юридичне значення. Таким чином, очевидна актуальність розробки диференційованих критеріїв діагностики емоційних станів у обвинувачених, із внесенням доповнень у кримінальне законодавство України.

Базисом, на якому розвиваються афективні стани, є особистість з усіма її особливостями, в тому числі і наявність у неї психічного розладу – тобто при діагностиці, будь-якого юридично релевантного емоційного стану, обов'язково слід попередньо повести судово-психіатричну експертизу для підтвердження або спростування психічного захворювання, який може виключати осудність [2, с. 16]. Варто зауважити, що некоректно вважати безпосередньо стрес, фрустрацію, емоційне збудження чи емоційну напругу підставою для визнання стану «сильного душевного хвилювання». Ці стани можуть бути різними варіантами (чи етапами)

перебігу першої фази накопичення афекту, внаслідок яких настає афективний спалах, і неконтрольована реакція розрядки. Тому в експертній практиці їх необхідно враховувати як передумови подальшої розрядки, що автоматично передбачають, залежно від часу накопичення, визнання кумулятивного характеру афекту [3, с. 202].

Щодо фізіологічного афекту, то обов'язковою умовою його виникнення є відповідь на разовий психотравмувальний вплив або наявність тривалої конфліктної ситуації із потерпілим, що зазвичай виникає у психічно здорових осіб і значно рідше у людей із розладами особистості [4, с. 67]. При всій різноманітності індивідуально-психологічних особливостей підекспертних можна виділити ряд загальних характеристик, що сприяють прояву афекту: висока реактивність, знижена адаптивність до середовища та імпульсивність при реалізації агресивних спонукань, які виникають в психотравмувальних умовах. Зазвичай під фізіологічним афектом розуміють емоційний стан індивіда, що являє собою короткотривалу, стрімку та бурхливу емоційну реакцію вибухового характеру, яка супроводжується різкими, але непсихотичними змінами психічної діяльності, у тому числі й свідомості, вираженими вегетативними і руховими проявами, та виникає у відповідь на виняткові для особистості обставини [5, с. 11]. Здебільшого афект є наслідком насильства чи образи, але спричинити його може й інформація про суспільно небезпечні або аморальні діяння. Подразником, що викликає афект, може слугувати також усвідомлення результатів насильства. Також, афект може виникнути і від спогаду про насильство, знущання чи образи. Але у будь-якому разі доказом наявності афекту завжди є така його психофізіологічна властивість, як раптовість та неконтрольованість [6, с. 45].

Під час проведення аналітичного дослідження емоційних реакцій і психічних станів, експерт-психолог реконструює послідовність досліджуваних подій, використовуючи всі наявні матеріали кримінальної справи (свідчення обвинуваченого, свідків, потерпілих), матеріали допитів та слідчих експериментів, а також дані судових експертиз. Істотно полегшує розуміння особливостей динаміки ситуації та поведінки підекспертного текст обвинувального листа, якщо він наявний у даній кримінальній справі. Разом з тим, розгорнутий психологічний аналіз особливостей індивідуального сприйняття, осмислення та специфіка реагування, а також стадії розрядки і виходу з афективно обумовленого стану, як і загальна психологічна кваліфікація типу афективної реакції,

повинні бути обов'язковими складовими частинами висновків експертів, оскільки являють собою доказову базу при кваліфікації злочину. Проте, встановлення афекту («сильного душевного хвилювання») або його відсутність може здійснюватися судами самостійно, без призначення судових експертиз за участю психолога, а також прийняття його висновку як доказу. Однак таке рішення здійснюється лише за наявності очевидних для нефахівця ознак зміни свідомості та порушення самоконтролю (або їх відсутності). В інших випадках суд при виникненні у процесі розгляду справи питань, що вимагають спеціальних знань у галузі психології, призначає комплексну судово-психіатричну та судово-психологічну експертизу.

Також, необхідно звернути увагу на необхідність правильного формулювання запитань поставлених на вирішення судово-психологічної експертизи. Це є вкрай важливим для чіткого дотримання меж компетенції та здійснення досліджень в рамках психологічної науки, а основне питання, яке вирішує експерт-психолог звучить наступним чином: «Чи перебувала підекспертна особа у період часу, що відноситься до протиправного діяння, у скоєнні якого вона підозрюється (обвинувачується), в стані вираженого емоційного збудження (фрустрації) або вираженого емоційного напруження (стресу) чи в іншому психічному стані (фізіологічний/кумулятивний афект), що може розглядатися як психологічна підстава стану сильного душевного хвилювання?» [7, с. 36].

Підводячи підсумок, слід наголосити, що, окремі специфічні емоційні стани, такі як, наприклад, стрес чи фрустрація, безпосередньо пов'язані з процесом тривалого накопичення афекту. Агресивна розрядка особи у неконтрольованій формі не є наслідком цих станів та повністю відповідає ознакам фази розрядки фізіологічного афекту. Тобто тривале зростання емоційної напруги чи емоційного збудження є внутрішнім тригером для подальших афективних дій. Отже, наукова обґрунтованість і стандартизація критеріїв та алгоритму експертного дослідження юридично релевантних емоційних станів у обвинуваченого, повинно відповідати вимогам сучасного кримінально-процесуального законодавства, що допоможе уникати можливих помилок при написанні висновку експерта [8, с. 43].

Список використаних джерел:

1. Власенко С. Б. Психологічна характеристика юридично релевантних емоційних станів / С. Б. Власенко // Юридична психологія. – 2019. – № 1. – С. 24–31.
2. Сафуанов Ф. С., Савина О. Ф., Морозова М. В., Исаева И. В. Критерии судебно-психологической экспертной оценки юридически релевантных эмоциональных состояний у обвиняемых: Методические рекомендации. – М.: ФГБУ «ФМИЦПН им. В. П. Сербского» Минздрава России, 2016. – 28 с.
3. Савка І. М. Феномен психологічного афекту у психологічних теоріях та юриспруденції // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ: зб. наук. праць. – Львів : ЛьвДУВС, 2010. – Вип. 1. – С. 176–219. (Серія «Психологічна»).
4. Баенская Е. Р. Ранние этапы аффективного развития в норме и патологии: учебн. пос. – М.: Узд-во УРАО, 2001. – 84 с.
5. Печерникова Т. П. Особенности экспертной оценки аффективных реакций в момент совершения правонарушения у психически здоровых и психопатических личностей: методические рекомендации / Т. П. Печерникова, В. В. Гульден, В. В. Остришко. – М., 1983. – 19 с.
6. Ткаченко В. И. Квалификация убийств и телесных повреждений в состоянии сильного душевного волнения // Вопросы криминалистики. – 1964. – № 12. – С. 42–47.
7. Методика судово-психологічної експертизи емоційних станів стресу та фрустрації / Т. В. Савкіна, Т. М. Єгорова, О. А. Герасименко та ін. – Харків: ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2021. – 39 с.
8. Судебно-психологические экспертные критерии диагностики аффекта у обвиняемого: Пособие для врачей / Под ред. Т. Б. Дмитриевой, Е. В. Макушкина. – М., 2012. – 44 с.